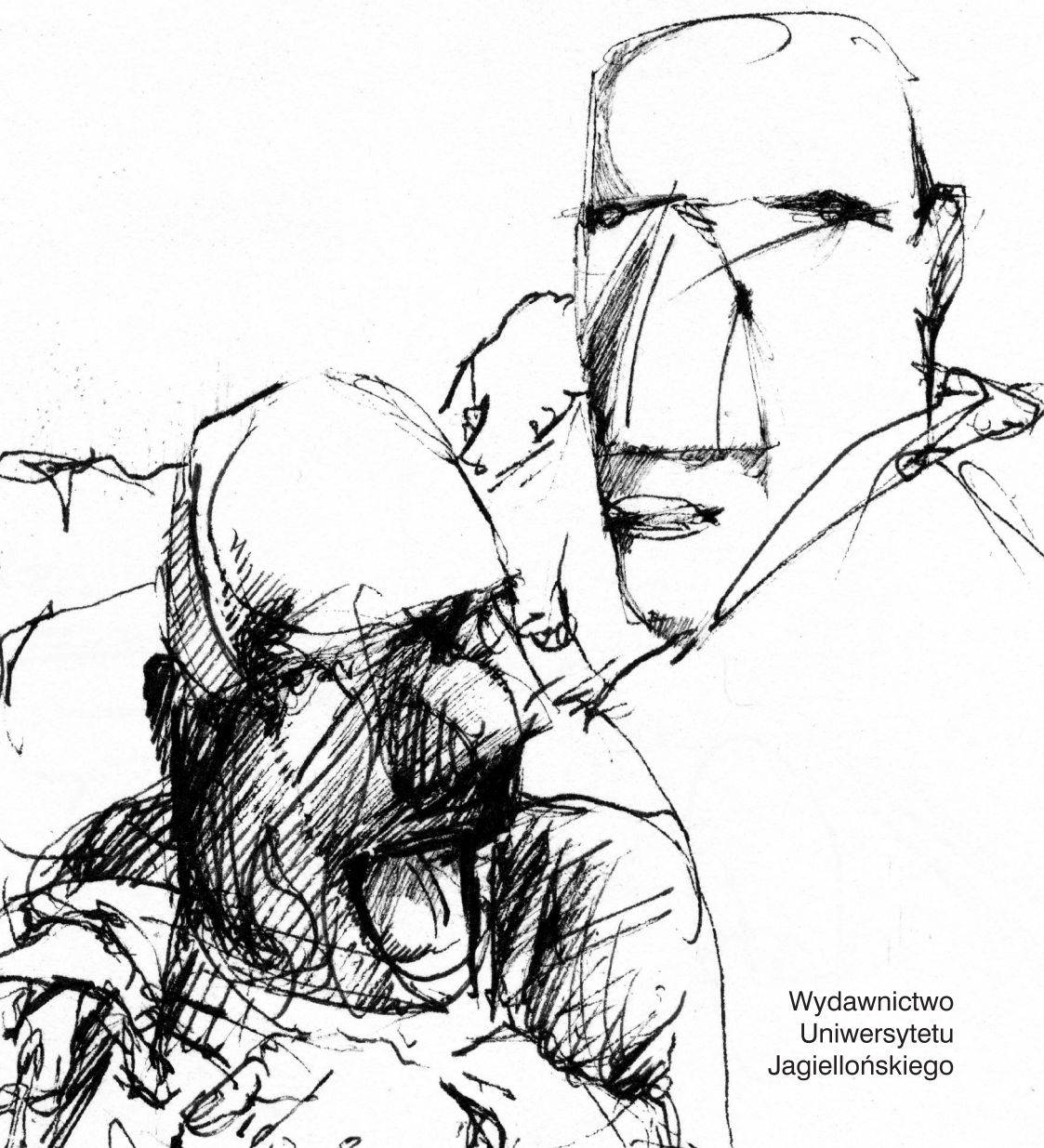

Marek Bankowicz

NIEDEMOKRATYZMY

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Jagiellońskiego

NIEDEMOKRATYZMY

Marek Bankowicz

NIEDEMOKRATYZMY

Wydawnictwo
Uniwersytetu
Jagiellońskiego

Książka dofinansowana przez Uniwersytet Jagielloński ze środków Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych

RECENZENT

Doc. dr hab. Michał Kubát, Uniwersytet Karola w Pradze

PROJEKT OKŁADKI

Marcin Bruchnalski

© Copyright by Marek Bankowicz & Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Wydanie I, Kraków 2011

All rights reserved

Niniejszy utwór ani żaden jego fragment nie może być reprodukowany, przetwarzany i rozpowszechniany w jakikolwiek sposób za pomocą urządzeń elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających i innych oraz nie może być przechowywany w żadnym systemie informatycznym bez uprzedniej pisemnej zgody Wydawcy.

ISBN 978-83-233-3153-7, e-ISBN (wersja elektroniczna) 978-83-233-8151-8

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO
www.wuj.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego

Redakcja: ul. Michałowskiego 9/2, 31-126 Kraków

tel. 12-631-18-81, tel./fax 12-631-18-83

Dystrybucja: tel. 12-631-01-97, tel./fax 12-631-01-98

tel. kom. 0506-006-674, e-mail: sprzedaz@wuj.pl

Konto: PEKAO SA, nr 80 1240 4722 1111 0000 4856 3325

SPIS TREŚCI

Od autora	7
1. Autorytaryzm – polityczna postać niedemokratyzmu	11
2. Totalitaryzm: apogeum niedemokratyzmu	29
3. Niedemokratyzm w doktrynach politycznych.....	53
4. Leninowska teoria dyktatury partii	67
5. Dyktatorzy i Bogowie	83
6. Stalin – niekończąca się republika absurdu.....	91
7. Trzy wcielenia Benito Mussoliniego	101
8. Adolf Hitler i socjalizm narodowego socjalizmu	115
9. Salazaryzm, czyli pochwała niedemokratyzmu	139
10. Faszyzm po faszyzmie: Włoski Ruch Społeczny (MSI) na scenie politycznej powojennych Włoch.....	163
11. Niedemokratyczne zdobycie władzy.....	187
Bibliografia	211

OD AUTORA

Zamieszczone w tym zbiorze teksty łączy wspólny mianownik, określony mianem „niedemokratyzmów”. Niedemokratyzmy to różnorodne w formie i treści przejawy odrzucenia demokracji jako porządku zakładającego kreowanie systemu władzy politycznej przez tych, którzy tej władzy podlegają. Niedemokratyzmy przynoszą więc narzucony ustrój, podtrzymywany mniej lub bardziej otwarcie siłą.

Objęcie w jednej syntetycznej analizie wszystkich podstawowych postaci niedemokratyzmu nie jest możliwe. Ideologii i systemów niedemokratycznych – skądinąd mocno różniących się między sobą – było bardzo dużo. Sposób ich prezentacji i oceny wymagał zatem selekcji. Autor tomu, identyfikując dwie główne formy niedemokratyzmu – autorytaryzm i totalitaryzm – wyszedł od ich teoretycznej charakterystyki, co pozwoliło uchwycić występujące pomiędzy nimi różnice. Następnie z kilku perspektyw ukazał niektóre elementy totalitaryzmu zarówno w jego postaci komunistycznej, jak i faszystowskiej oraz narodowosocjalistycznej. Akcent postawiony na totalitaryzm wynika z faktu, że stanowi on jakby kwintesencję niedemokratyzmu oraz najpełniejsze jego zastosowanie na płaszczyźnie ideologicznej i politycznej. W tej części książki scharakteryzowano ponadto główne kierunki

doktrynalne formułujące koncepcje ideowe tudzież rozwiązania ustrojowe będące kontrapunktem dla demokracji.

Szczegółowe formy autorytaryzmu nie zostały uwzględnione z powodu ich mnogości, a każda próba odwołania się w tym kontekście do jednych przypadków przy pominięciu z konieczności pozostałych narażona byłaby na ryzyko nadmiernego arbitralizmu. Wyjątkiem jest szkic poświęcony sylwetce i koncepcji autorytaryzmu autorstwa wieloletniego dyktatora Portugalii Antónia de Oliveiry Salazara. Zostało to podyktowane tym, iż Salazar – inaczej niż niemal wszyscy dyktatorzy, którzy wiele wysiłku zawsze wkładają w to, by maskować niedemokratyczny charakter sprawowanych przez siebie rządów – otwarcie głosił pochwałę autorytaryzmu, opracowując oryginalną doktrynę uzasadniającą potrzebę niedemokratyzmu w warunkach Portugalii. Co warte szczególnego podkreślenia, dyktatura Salazarowska była najdłużej utrzymującym się u władzy w XX-wiecznej Europie niekomunistycznym porządkiem niedemokratycznym.

Przykład Włoskiego Ruchu Społecznego (MSI) ilustruje zaskakujący przypadek faszyzmu po faszyzmie, który wydaje się nader atrakcyjny z punktu widzenia badawczego. MSI, zapewniający sobie stałą reprezentację parlamentarną, był najsilniejszym ugrupowaniem w powojennej Europie jawnie i wprost odwołującym się do tradycji faszystowskiej.

Książkę zamyka opracowanie poświęcone niedemokratycznej metodzie sięgania po władzę w państwie.

Niektóre z przedstawionych tu opracowań miały swój pierwodruk w innych publikacjach. Tom nie stanowi wszakże jedynie kolekcji opublikowanych już tekstów, ponieważ w każdym przypadku są one prezentowane w zasadniczo poszerzonej, gruntownie przebudowanej czy co najmniej zmienionej formie. Niekiedy chodzi o teksty trudno dostępne. Odnosi się to w szczególności do szkiców „Dyktatorzy i Bogowie” oraz „Sta-

lin – niekończąca się republika absurdu”, które przed niemal trzydziestu laty ukazały się na łamach wydawanego w Paryżu emigracyjnego czasopisma „Kontakt”, w którym autor publikował pod pseudonimem Pankracy Kontrar.

1

AUTORYTARYZM – POLITYCZNA POSTAĆ NIEDEMOKRATYZMU

„Polityka jest walką”.
Max Weber

Pojęcie autorytaryzmu

Autorytaryzm jest pojęciem często stosowanym – a bywa, że i nadużywanym – w świecie szeroko rozumianej polityki, zarówno w praktyce politycznej, jak i na gruncie naukowej refleksji politologicznej. W parze z ową intensywnością stosowania idzie niestety bardzo mała dyscyplina. Autorytaryzmowi przypisuje się nie do końca zbieżne treści, co stanowi źródło wielu nieporozumień.

W praktyce politycznej autorytaryzm jest synonimem braku demokracji, oznacza niedemokratyczność czy wręcz antydemokratyczność działań, postaw bądź poglądów. Powiedzieć o kimś, iż hołduje autorytaryzmowi, jest równoznaczne z zakwalifikowaniem go do grona przeciwników systemu demokratycznego. A że demokracji przypisywane są potocznie i powszechnie pozytywne treści, autorytaryzmowi nadaje się znaczenie na wskroś negatywne i w efekcie z reguły funkcjo-

nuje on niczym polityczny epitet. Stanowi to pewien paradoks, zły autorytaryzm wywodzi bowiem swą genealogię od – здаwałoby się – całkowicie pozytywnego autorytetu. „Autorytet – powiada wybitny włoski badacz polityki Giovanni Sartori – jest bardzo starym wyrazem łacińskim i nie był nigdy (przynajmniej do kilku ostatnich dziesięcioleci) pojęciem pejoratywnym. Przez wieki autorytet był nieodmiennie pozytywnym, wyrażającym uznanie terminem. Dziś wszakże autorytaryzm to słowo uwłaczające; wskazuje na nadmiar i nadużycie autorytetu, na ucisk władzy, który niszczy wolność”¹. Taki stan rzeczy ugruntowali zresztą jakże liczni znani z historii przywódcy polityczni, którzy autorytarny charakter swych rządów usiłowali ukryć pod płaszczykiem dorabianych ideologii i uzasadnień, głoszących najczęściej ideał jakiejś nowej czy wyższej demokracji, gorliwie odżegnując się tym samym od własnego autorytaryzmu jako czegoś najwyraźniej wstydliwego.

Politologia jest dokładniejsza od praktycznej polityki, jeśli idzie o sposób identyfikowania i opisywania zjawiska autorytaryzmu, chociaż sformułowanie „dokładniejsza” nie jest tu rzecz jasna odpowiednikiem pełnej precyzji. I tak w politologii termin „autorytaryzm” występuje w trzech podstawowych znaczeniach i oznacza:

- 1) niedemokratyczny system rządów,
- 2) postawę czy też dyspozycję psychiczną ujawniającą się w trakcie działań i zachowań związanych z władzą,
- 3) rodzaj ideologii politycznej.

W pierwszym znaczeniu rozumienie autorytaryzmu jest najbliższe jego potocznemu pojmowaniu. Mianem autorytarnych określa się całą plejadę wewnątrznie zróżnicowanych systemów politycznych, które wszakże przy wszelkich odmiennościach mają jedną cechę wspólną, a mianowicie niedemokratyczny charakter. Słowem, autorytarne będzie to wszystko, co pozostaje w konflikcie z wymogami systemu demokratycznego.

Pojmowanie autorytaryzmu jako negacji demokracji, jakkolwiek zasadniczo słuszne i poniekąd nawet uzasadnione, nie może jednak być satysfakcjonujące, gdyż jest to tylko postępowanie wedle metody a *contrario*.

Należałoby zatem podać zespół cech konstytuujących autorytaryzm, by w ten sposób odpowiedzieć nie tylko na pytanie, czym autorytaryzm nie jest, lecz także na pytanie, czym jest. W tym celu posłużmy się ustaleniami definicyjnymi najwybitniejszego współczesnego badacza autorytaryzmu Juana José Linza. Píše on: „Systemy autorytarne to systemy polityczne o ograniczonym, zwolnionym z odpowiedzialności przed społeczeństwem pluralizmie politycznym, pozbawione dopracowanej wiodącej ideologii, ale z wyraźnymi cechami mentalnymi, wolne (z wyjątkiem pewnych okresów swego rozwoju) od ekstensywnej i intensywnej mobilizacji politycznej, i takie, w których przywódca lub niekiedy mała grupa przywódcza dysponuje władzą o słabo określonych, formalnych granicach, które jednakże w istocie łatwo przewidzieć”². Tak więc – zdaniem Linza – autorytaryzm charakteryzują cztery fundamentalne cechy. Po pierwsze, autorytaryzm wyróżnia ograniczony pluralizm polityczny. System ten dopuszcza pewną różnorodność postaw i przekonań politycznych, aczkolwiek ten stan rzeczy bardziej jest tolerowany niż uznawany. Niemniej jednak w autorytaryzmie zawsze da się zidentyfikować jakieś grupy polityczne niezależne od władzy i stawiające sobie za cel oddziaływanie na politykę. Po drugie, reżimy autorytarne odznaczają się stosunkowo niskim stopniem zideologizowania i odczuwalny jest tam brak ideologii państwowej, która przynosiłaby wizję idealnego porządku politycznego. Po trzecie, w autorytaryzmie nie stawia się postulatu mobilizacji politycznej społeczeństwa, szczególnie jest to zauważalne wówczas, gdy system ten znajduje się już w fazie stabilizacji. Po czwarte wreszcie, w systemie autorytarnym władza rządzącej jednostki lub grupy

jest z reguły słabo zdefiniowana w sensie formalnym, choć zarazem granice tej władzy są łatwe do przewidzenia przez tych, którzy są jej podlegli. Ważne tu jest również to, iż w obrębie aparatu władzy państwowej dominują struktury biurokratyczne, wojskowe, policyjne czy jakieś inne, a zaplecza politycznego dla rządzących nie tworzy partia masowa.

Jak z powyższego widać, autorytaryzm jest czymś zasadniczo odmiennym od totalitaryzmu. W systemie autorytarnym rządzący starają się kontrolować jedynie struktury państwowe, nie aspirując przy tym do sprawowania absolutnej wszechwładzy nad społeczeństwem. Władza autorytarna zadowala się zwykle samą władzą i przedmiotem jej aspiracji jest wyłącznie rządzenie w sensie politycznym. W autorytaryzmie tylko polityka stanowi strefę zastrzeżoną, poza nią zaś istnieje względna swoboda. Rządzący zdają się mówić: „Pozostawcie nam władzę polityczną, a poza tym róbcie, co chcecie”. Autorytaryzm jest w efekcie systemem pozostającym raczej w defensywie, rygorystycznie kontroluje się w nim politykę, inne zaś obszary życia publicznego nie są przedmiotem ataku rządzących. Rządy autorytarne mówią obywatelom, czego nie wolno im czynić, a wszystko to, co nie zostało zakazane, staje się dozwolone. Co ważne, autorytaryzm nie jest motywowany totalitarną ideologią i państwo takie nie usiłuje upowszechniać określonego systemu idei politycznych, uznanych za jedynie prawdziwe.

Rodzaje autorytaryzmów

W zależności od czasu i miejsca, wybranych założeń i realizowanych celów autorytaryzm przyjmuje różne oblicza, zachowując jednakże swe zasadnicze cechy. Autorytaryzmy są różne, ale natura autorytaryzmu jest niezmienna i zawsze ta sama. Ową naturę stanowi fakt, że w tych warunkach ustrojowych